

А.О. Полтавський, в.о. заст. директора
М.П. Молибога, канд. юрид. наук,
провідн. наук. співробітник
О.А. Гуменський, головн. судовий експерт
Київський НДІ судових експертиз

К.М. Ковальов, заст. нач. лабораторії
ДНДЕКЦ МВС України

ДО ПИТАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОПІЙ ДОКУМЕНТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЧЕРКОЗНАВЧИХ ТА ТЕХНІЧНИХ ЕКСПЕРТИЗ ДОКУМЕНТІВ

У статті висвітлено проблемні питання щодо визначення основних об'єктів дослідження при проведенні почеркознавчих та технічних експертиз документів і місця копій (технічних зображень) серед них.

З постійним розвитком копіювально-розмножувальних, знакодрукувальних тощо пристроїв, спеціального програмного забезпечення (зокрема, так званих, графічних редакторів) постійно піднімається питання щодо доцільності проведення комплексних технічних та почеркознавчих досліджень копій (а фактично — технічних зображень) **документів¹**, в яких одними з реквізитів є рукописні записи (у т.ч. підписи) [9, 11–13, 15, 17–19, 20, 21].

Питання дослідження копій документів було актуальним ще у позаминулому столітті. У 1876 році у трактаті “О судебных доказательствах” Ієремія Бентам зазначав, що: “... **Мнимая копия может быть не имела оригинала, или может отличаться от него больше или меньше, по случайности или вследствие подлога...**”; “... **В оригинале документа можно открыть черты подделки, которые не будут видны в копии. Особенно если оригинал подложный или подложно измененный...**”; “... **копия может дать повод к характеристическому обману, т.е. кто-нибудь искажает настоящий оригинал или фабрикует подложный для того, чтобы с помощью копии, которая будет снята с него произвести такие же действия как и с сфабрикованным оригиналом, уничтожение ложного или сфабрикованного оригинала позволит обману пройти незамеченным...**” [16].

---

¹ Тут та далі — виділено нами (*авт.*).

Вторив йому і один із засновників російської криміналістики та судової експертизи Є.Ф. Буринський, який на початку минулого століття (у 1903 році) вказував на те, що: **“... При споре о подлоге сходство почерков никоим образом нельзя считать доказательством подлинности документа, а несходство доказательством подложности; это было бы очевидным и очень опасным заблуждением. Не говоря уже о химических светопечатных и др. сложных способах подделки подписей, достаточно упомянуть, что простой перерисовкой по бензину, легко достичь полного наружного сходства почерков...”** [14].

Зазначене понад сторіччя тому, залишається актуальним і сьогодні.

До недавнього часу при технічному дослідженні копій документів склалася **практика** щодо констатації відсутності ознак монтажу (а не самого монтажу) із зазначенням того, що встановлення факту монтажу можливо за умови надання оригіналів документів. Після цього, експертом-почеркознавцем вирішувалися **ідентифікаційні** питання з наданням висновків (категоричних, ймовірних або про неможливість вирішення питання за методиками почеркознавчих досліджень) щодо виконання чи невиконання конкретними особами рукописних записів (підписів), зображення яких містяться у копіях документів. Висновки при цьому формулювалися наступним чином:

- при дослідженні копії документа, наданого на дослідження, ознак монтажу при його виготовленні не встановлено; відповіді на питання щодо факту монтажу копії документа можливо за умови надання його оригіналу;
- рукописні записи (підписи), зображення яких мають у копії досліджуваного документа, виконані (не виконані або інше) конкретною особою.

Опитуванням дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів встановлено, що вони, оцінюючи **зазначені (вищенаведені) висновки, сприймають їх аналогічно висновкам за результатами досліджень оригіналів документів, не враховуючи факту можливого монтажу документа, з якого виготовлено копію.**

Крім того, наявність рукописних записів (підписів) у документах, копії яких досліджуються, може бути результатом застосування не тільки монтажу, а й інших способів технічної підробки (наприклад, попередньої підготовки виконання підпису за допомогою олівця; підчистка, травлення або змивання підпису з наступним нанесенням іншого підпису, використання комп’ютерної техніки або інших технічних засобів для формування зображення підписів чи рукописних

записів тощо). При цьому, ознаки застосування зазначених способів та прийомів при отриманні їх графічних зображень на копіях документів можуть бути суттєво викривлені або взагалі можуть не відобразитися на копіях, отриманих в результаті неодноразового послідовного копіювання документу, або його друку з використанням комп'ютерної техніки та друкуючих засобів (принтерів, плотерів тощо) чи факсиміле та т.ін. Тому, при дослідженні рукописних записів (підписів) у копіях документів неприпустимо брати до уваги можливість підробки документу лише з використанням монтажу.

При аналізі піднятої проблеми слід звернути увагу і на інформаційний лист “Производство судебно-почерковедческой экспертизы по электрофотографическим копиям”, який був опублікований у квітні 2006 року [19]. У ньому, зокрема, визначено: “... Логичен следующий ответ на такой вопрос: “Подпись от имени Н., изображение которой находится в электрофотографической копии завещания..., выполнена самим Н.”. Однако, чтобы этот ответ не был интерпретирован как свидетельство подлинности (или неподлинности) документа, к нему необходимо примерно такое дополнение: “Вопрос о получении этого изображения на исследуемом документе не рассматривался, т.к. его решение (факт монтажа, в том числе монтажа из различных соображений подписи конкретного лица, перекопированные и др.) выходит за пределы компетенции эксперта-почерковеда. Вторая часть ответа, на наш взгляд, должна **обязательно** присутствовать в случаях идентификационной задачи. Ее наличие в заключении предостережет лицо или орган, назначивший экспертизу, от **экстраполяции вывода на оригинал документа**, о существовании которого эксперт-почерковед судить не может ...”.

До **26.12.2012 р.** почеркознавчі дослідження за копіями документів регламентувалися відповідними документами суб'єктів судово-експертної діяльності України, зокрема, трьома нормативно-методичними документами Міністерства юстиції України, а саме:

1. **Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз** (затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, зареєстрованою в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. за №№ 705/3145) [5], де п. 3.5 було визначено наступне: “**У виняткових випадках, коли об'єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об'єкта**, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законом порядку. Про проведення експертизи за

такими матеріалами має бути вказано в постанові (ухвалі) про її призначення.”.

2. Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, зареєстрованими в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. за № 705/3145) [8], де було визначено наступне: “1. ... У виняткових випадках, коли **оригінали досліджуваних документів не можуть бути представленими експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями документа**, приєднаними до справи у встановленому законом порядку. Про проведення експертизи за такими матеріалами має бути вказано у постанові (ухвалі) про її призначення. Почеркознавчі дослідження за копіями об’єктів **можуть бути проведені лише після вирішення експертами в галузі технічного дослідження документів питання про відсутність монтажу**. У таких випадках можуть вирішуватися такі питання:

Чи виконано певною особою рукописний текст (рукописні записи) у документах, електрофотографічні копії яких надані на дослідження?

Чи виконано підпис, зображення якого міститься в електрофотографічній копії документа, тією особою, від імені якої він зазначений? ...”.

3. Методичними рекомендаціями з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів (внесено до Реєстру методик проведення судових експертиз у 2009 році за № 0.1.16) [10], якими визначено наступне.

3.1. “1.1. Предмет комплексної судової почеркознавчої і судово-технічної експертизи документів — фактичні дані і обставини справи, встановлювані на базі інтеграції спеціальних знань в галузях почеркознавства та технічного дослідження документів про виконавця (виконання) певних записів (підписів), можна диференціювати за чотирма групами:

1.1.1. **Про виконавця певних записів (підписів) по копіях документів, виготовлених за допомогою копіювальних апаратів електрофотографічного і струминного способу** утворення зображень (далі — копії)...

1.2. Об’єкти комплексної судової почеркознавчої і судово-технічної експертизи документів: **копії документів**; документи, записи (підписи) в яких виконані із застосуванням попередньої технічної підготовки; утворені за допомогою факсиміле-кліше; рукописні записи; вільні, умовно-вільні і експериментальні зразки почерку для порівняльного дослідження й ін.

1.3. Завдання комплексної судової почеркознавчої і судово-технічної експертизи документів можна диференціювати відповідно до її предмету на 4 групи:

1.3.1. **Встановлення виконавців записів (підписів) по копіях документів...**

1.6.1. У виняткових випадках, коли оригінали досліджуваних документів не можуть бути надані експертові, **можливе проведення експертизи за копіями документів**. У таких випадках почеркознавчі дослідження повинні проводитися тільки після вирішення експертами в галузі технічного дослідження документів питань про відсутність (наявність) монтажу...

При встановленні експертом в галузі технічного дослідження документів факту монтажу, питання про виконавця підпису (запису), зображення якого міститься в копії змонтованого документа, не вирішується...

При встановленні експертом в галузі технічного дослідження документів факту відсутності монтажу, питання про виконавця підпису (запису), зображення якого міститься в копії документа, розв'язується експертом-почеркознавцем...

При неможливості встановлення експертом у галузі технічного дослідження документів факту монтажу, повинні проводитися дослідження зображення запису (підпису) експертом-почеркознавцем з метою встановлення виконавця підпису...”.

Аналізом положень Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [8] та змісту останнього речення п. 1.6.1. Методичних рекомендацій з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів [10] встановлені **певні протиріччя**: першим документом було визначено, що тільки у разі встановлення відсутності факту монтажу в копії наданого на дослідження документа можливо проведення почеркознавчих досліджень; другим документом визначено, що при неможливості встановлення факту монтажу в копії документа повинні проводитися почеркознавчі дослідження зображення запису (підпису) з метою встановлення виконавця.

З 26.12.2012 р. було внесено зміни до п. 3.5 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз [5], який став нести наступний зміст: “Коли об’єкт дослідження не може бути представлений експертові, експертиза може проводитись за фотознімками та іншими копіями об’єкта, його описами та іншими матеріалами, доданими до справи в установленому законодавством порядку, **якщо це не суперечить методичним підходам до проведення відповідних експертиз**. Про

проведення експертизи за такими матеріалами вказується в документі про призначення експертизи (залучення експерта) або письмово повідомляється експерт органом (особою), який (яка) призначив (ла) експертизу (залучив (ла) експерта)”.

Такий **методичний підхід** до проведення почеркознавчих експертиз та технічних експертиз документів був визначений одночасно із змінами до вищезазначеної Інструкції про призначення та проведення судових експертиз внесеними змінами до Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень [8] до переліку об’єктів, що підлягають дослідженню при проведенні зазначених експертиз, а саме:

- у підрозділі 1.1 розділу 1 “Почеркознавча експертиза” для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів **надаються оригінали документів;**
- у підпункті 3.2.1 підрозділу 3.2 розділу 3 “Технічна експертиза документів” для проведення дослідження щодо встановлення факту внесення змін у первинний зміст документів **надаються оригінали документів;**
- у підпункті 3.3.5 підрозділу 3.3 розділу 3 “Технічна експертиза документів” для дослідження документів щодо ідентифікації печаток, штампів (у тому числі факсиміле) та встановлення відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа **надаються оригінали документів.**

Таким чином, на сьогоднішній день фактично копії документів виведені з переліку основних об’єктів дослідження почеркознавчих експертиз та технічних експертиз документів. Відповідно до зазначеного потребують внесення змін до інших нормативно-методичних документів, що регламентують проведення зазначених експертиз.

Вивченням поняття “документ” у чинному законодавстві України встановлено, що воно найбільш повно визначено у Кримінальному та Кримінальному процесуальному кодексах України (далі — ККУ та КПКУ, відповідно).

ККУ передбачено, зокрема [1]:

- ст. 358 щодо підроблення **документів**, печаток, штампів та бланків, збут чи використання **підроблених документів**, печаток, штампів передбачено кримінальну відповідальність за підроблення посвідчення або іншого **офіційного документа**, який видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією, громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором чи іншою особою,

яка має право видавати чи посвідчувати **такі документи**, і який надає права або звільняє від обов'язків, з метою використання його підроблювачем чи іншою особою або збут **такого документа**, а також виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, інших офіційних печаток, штампів чи бланків з тією самою метою або їх збут; за складання чи видачу працівником юридичної особи будь-якої форми власності, який не є службовою особою, приватним підприємцем, аудитором, експертом, оцінювачем, адвокатом або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, **завідомо підроблених офіційних документів**, які посвідчують певні факти, що мають юридичне значення або надають певні права чи звільняють від обов'язків, підроблення з метою використання або збуту посвідчень, **інших офіційних документів**, що складені у визначеній законом формі та містять передбачені законом реквізити, виготовлення підроблених офіційних печаток, штампів чи бланків з метою їх збуту або їх збут чи збут завідомо підроблених офіційних документів, у тому числі особистих документів особи; за використання завідомо підробленого документа;

- ст. 366 щодо службового підроблення передбачено кримінальну відповідальність за складання, видачу службовою особою завідомо **неправдивих офіційних документів**, внесення до **офіційних документів завідомо неправдивих відомостей**, інше підроблення **офіційних документів**.

ККУ визначено, що під **офіційним документом** у зазначених вище статтях слід розуміти **документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи — докази у правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити.**

Крім того, п. 3.13 ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять [4], визначено поняття оригіналу до-

кумента як примірника документа, що першим набуває юридичної сили.

Таким чином, з огляду на вище викладене можна визначити поняття оригіналу документа у наступній редакції.

Оригінал документа — офіційний документ, що першим набуває юридичної сили, складений відповідно до визначених нормативно вимог на певному матеріальному носії, виданий вперше, що містить інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, що спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, та може бути використана як документ — доказ у правозастосовній діяльності. Такий документ складається, видається чи посвідчується повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, у тому числі самозайнятими особами, яким законом надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з дотриманням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити. Тобто, іншими словами це справжній документ, виданий вперше. Оригіналів документа може бути декілька.

Статтю 99 КПКУ визначено наступне.

“1. Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

2. До документів, за умов наявності в них відомостей, передбачених частиною першою цієї статті, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з

дотриманням вимог Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність”, за умови відповідності вимогам цієї статті, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

3. Сторона кримінального провадження, потерпілий зобов’язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа — його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

4. Дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

5. Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо:

1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, якщо він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає;

2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;

3) оригінал документа знаходиться у володінні однієї із сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони.

6. Сторона кримінального провадження, потерпілий мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які незручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду — зобов’язані надати документи у повному обсязі.

7. Сторона зобов’язана надати іншій стороні можливість оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому цією статтею порядку” [2].

Аналіз вказаної статті доводить, що у КПКУ під поняттям “документ” розуміється матеріальний об’єкт, створений з метою збереження інформації. Крім того, у статті перелічені конкретні види документів, що можуть використовуватися як докази у кримінальній справі. У ч. 4 ст. 99 КПКУ вже розкривається термін “дублікат” по відношенню до терміну “документ” та вказується, що дублікат документа може бути визнаний судом як його оригінал.

Відповідно до п. 3.14 ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять, **дублікат оригіналу** — повторно оформлений службовий документ для використання, замість втраченого чи пошкодженого **оригіналу документа**, що має таку саму юридичну силу [4]. При цьому, у правому верхньому куті лицьової сторони

першого аркушу дублікату документа повинна наноситися відмітка “Дублікат”.

Щодо поняття копії документу, то воно у викладеній статті КПКУ не визначено, але згідно частини 5 зазначеної статті при неможливості надання оригіналу документу для підтвердження його змісту можуть бути визнані допустимими й інші відомості. Чи можуть бути цими відомостями копії документів, законодавцем у цьому випадку не визначено.

Проведеним інформаційним пошуком на рівні нормативних актів держави нами знайдено тільки одне визначення копії документа у п. 3.10 ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять, а саме: “**копія документа** — документ, що містить точне знакове відтворення змісту чи документної інформації іншого документа і в окремих випадках деяких його зовнішніх ознак”. Пунктами 3.15 та 3.16 цього ж стандарту визначено і види копій, відповідно: **незасвідчена копія** — копія документа, в якій немає реквізитів, що надають їй юридичної сили; **засвідчена копія** — копія документа, що містить реквізити, які в окремих випадках надають їй юридичної сили оригіналу [4]. Копії документів у почеркознавчій експертизі та технічній експертизі документів отримали назву **технічних зображень документів**.

Вивчення окремих документів у галузі діловодства з питань регламентації виготовлення копій встановлено наступне.

П.п. 76-82 Типової інструкції з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Ради міністрів АР Крим, місцевих органах виконавчої влади (затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2011 р. № 1242) [7] передбачено, що установа може засвідчувати копії лише тих документів, що створюються в ній. Крім того, у разі підготовки документів для надання судовим органам під час вирішення питань щодо прийняття громадян на роботу, навчання, засвідчення їх трудових, житлових та інших прав у взаємовідносинах з установою, а також під час формування особових справ працівників установа може виготовляти копії документів, виданих іншими установами. При цьому, копія повинна відповідати оригіналу та містити:

- відмітку “Копія” у правому верхньому куті лицьової сторони першого аркушу;
- напис про засвідчення документа: “Згідно з оригіналом”, найменування посади, особистого підпису особи, яка засвідчує копію, її ініціалів (ініціалу імені) та прізвища, дати засвідчення копії і проставляється нижче реквізиту документа “Підпис”;

— відбиток печатки, що скріплює напис про засвідчення копії, із зазначенням на ній найменування відповідної установи (без зображення герба) або печаткою структурного підрозділу (служби діловодства, служби кадрів, бухгалтерії тощо) установи.

Відповідно до п. 9 гл. 7 Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5, зареєстрованих у Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за № 282/20595) [6], на копіях (фотокопіях) проставляється відмітка “Згідно з оригіналом” з проставлянням дати, підпису нотаріуса, який завіряється відбитком печатки нотаріальної установи або нотаріуса.

Тобто, копія документа повинна повністю відповідати оригіналу та мати, якнайменше, відмітку “Копія”, засвідчувальні написи, скріплені відбитком печатки.

Таким чином, об’єктами почеркознавчої експертизи та технічної експертизи документів апріорі можуть бути наступні документи: *оригінал документа; дублікат оригіналу документа; засвідчена копія; незазвичайна копія*, але, враховуючи викладені вище нормативно-методичні вимоги до об’єктів зазначених експертиз, на сьогоднішній день дослідженню підлягають лише оригінал документа та дублікат оригіналу документа.

При цьому слід мати на увазі, що статус документа (оригінал, дублікат, копія) визначається не експертом, а органом, що призначив експертизу в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

Але навіть і це не гарантує те, що експертом досліджується саме, наприклад, оригінал документа (дублікат оригіналу), а не несправжній документ, змонтований таким чином, що експерт може не виявити ознак монтажу. Тому, вважається за необхідне наголосити на тому, що експертів для проведення експертизи надається певний об’єкт — паперовий носій інформації, який може відповідати за його реквізитами, способом (способами) їх нанесення визначеному порядку виготовлення документу якогось статусу. Проте визначати статус документа (наприклад, оригінал), що, як наслідок, тягне за собою автоматичне підтвердження чи посвідчення певного правочину, інформація про який міститься у досліджуваному об’єкті, не входить до компетенції судового експерта.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25—26. — С. 131.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9–10, № 11–12, № 13. — С. 88.
3. Про судову експертизу: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — С. 232.
4. ДСТУ 2732:2004. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. — К.: Держспоживстандарт, 2005. — 32 с.
5. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз (затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 03.11.1998 р. за № 705/3145) // Офіційний вісник України. — № 46. — С. 172.
6. Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України (затверджений наказом Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5, зареєстровано у Міністерстві юстиції України 22.02.2012 р. за № 282/20595) // Офіційний вісник України. — 2012. — № 17. — С. 66.
7. Типова інструкція з діловодства у центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів АР Крим, місцевих органах виконавчої влади (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30.12.2011 р. № 1242) // Офіційний вісник України. — 2011. — № 94. — С. 172.
8. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (затвержені наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5, зареєстровано в Мін'юсті 03.11.1998 р. за № 705/3145) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 46. — С. 172.
9. *Липовский В.В.* Криминалистическое исследование подписей, исполненных с помощью технических приемов / В.В. Липовский. — К.: КНИИСЭ, 1975. — 32 с. (р/код 1.1.19 в Реєстрі методик проведення судових експертиз)
10. Методичні рекомендації з питань призначення та проведення комплексних судових експертиз, що виконуються комісією експертів (внесено в Реєстр методик проведення судових експертиз у 2009 році за № 0.1.16) / Е.Б. Сімакова-Єфремян. — Х., 2007.
11. *Бондар М.Є.* Скановані підписи в судово-почеркознавчій експертизі / М.Є. Бондар // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. — Х., 2003. — Вип. 3. — С. 202–206.
12. *Бондарь М.Е.* Возможности решения почерковедческих задач в отношении подписей, представленных в виде оттисков факсимильных клише / М.Е. Бондарь, Н.Г. Драпей, Т.А. Сукманова // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 2008. — Вып. 54. — С. 48–56.
13. *Бодров Н.Ф.* Экспертное исследование рукописных реквизитов, выполненных с помощью плоттеров / Н.Ф. Бодров // Теория и практика судебной экспертизы в современных условиях: материалы 3-й Междунар. науч.-практ. конф. (г. Москва, 25–26 января 2011 г.). — М.: Проспект, 2011. — С. 504–507.
14. *Буринский Е.Ф.* Судебная экспертиза документов производство ее и пользование ею. — М.: ЛексЭст, 2002. — 464 с.
15. Дослідження рукописних записів та підписів у документах, представлених у вигляді електродуплікату: звіт по НДР (заключний) / Мінюст України, ОНДІСЕ; наук. кер. Г.В. Логвіна, відповід. вик.: Т.О. Дроздова, М.Є. Бондар, Н.О. Сторож; вик. О.Д. Добриніна та ін. — Одеса, 2004 (№ 23 в переліку науково-технічної та довідкової літератури, що використовується при проведенні почеркознавчої та авторознавчої експертиз, додаток 2 до наказу Міністерства юстиції України від 30.07.2010 р. № 1722/5).

16. О судебных доказательствах: трактат Иеремии Бентама / под изд. Дюмона, пер. с фр. И. Гороневича. — К.: тип. М.П. Фрица, 1876.
17. *Панова Т.О.* Комплексное исследование имитации рукописных реквизитов / Т.О. Панова, О.Ю. Миловидова, Е.С. Карпухина // Теория и практика судебной экспертизы. — М.: ГУ РФЦСЭ, 2008. — № 3 (11) — С. 118–121.
18. *Полтавський А.О.* Встановлення факту монтажу документа при проведенні почеркознавчих досліджень зображень підписів в копіях документів: оцінка висновку органами дізнання та досудового слідства, судом / А.О. Полтавський, Д.Ю. Гамов, В.В. Назаров // Взаємодія слідчого зі спеціалістами експертних підрозділів ОВС в ході дослідчої перевірки: проблемні питання: програма наук.-практ. семінару / ННІПСК НАВС МВС України. — К., 2011.
19. Производство судебно-почерковедческой экспертизы по электрофотографическим копиям: информ. письмо // Теория и практика судебной экспертизы: науч.-практ. журнал. — 2006. — № 1 (1).
20. *Сукманова Т.А.* О возможностях решения почерковедческих диагностических задач в отношении подписей, представленных в виде ксерокопий / Т.А. Сукманова // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 2004. — Вып. 52. — С. 57–64.
21. Розробка методики встановлення факту монтажу при проведенні почеркознавчих досліджень за копіями документів: звіт про НДР (заключний) / А.О. Полтавський (наук. кер. і відп. вик.), М.Є. Бондар та ін.; Мінюст України, КНДІСЕ. — К., 2013.

Резюме

В статье освещены проблемные вопросы определения основных объектов исследования при проведении почерковедческих и технических экспертиз документов, места копий (технических изображений) среди них.

Summary

The article deals with problematic issues of determining the list of the main objects of study during the handwriting expertise and the technical expertise of documents, place of copies (the technical images) among them.